

Nikola Ljubičić: Užički narodnooslobodilački partizanski odred „Dimitrije Tucović“

Biblioteka Ratna prošlost naših naroda i narodnosti Vojnoizdavačkog zavoda, u ediciji *Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije*, izdala je knjigu Nikole Ljubičića *Užički narodnooslobodilački partizanski odred »Dimitrije Tucović«*.

Premda ovo delo, po sadržaju i načinu obrade, ima istorijsko-monografski karakter, njegova vrednost je, pre svega, u tome što nas upućuje na izvore oružanog ustanka u Srbiji i borbena dejstva Uzičkog odreda, i pruža mogućnost da se sagleda geneza naše savremene doktrine i strategije. Autor je, detaljno analizirajući političke prilike i uslove za oružani ustanak i narodnooslobodilački rat, težište razmatranja locirao na oružanu borbu. Ekonomski, sociološki i drugi aspekti i faktori borbe obrađivani su u onom obimu koliko su posredno ili neposredno uticali na uspešno izvođenje borbenih dejstava, pri čemu se uočava njihova uloga u stvaranju narodne vlasti i temelja novog društva, čiji se embrion nalazi u Uzičkoj republici. Prema tome, knjiga Nikole Ljubičića tretira širok aspekt problema, ali akcenat u ovom prikazu je upravo na onim sadržajima koji su prvenstveno vezani za vođenje oružane borbe, jer se iz borbenih dejstava i drugih aktivnosti prvih partizanskih jedinica — četa i odreda — može sagledati kako se u praksi realizovala strategija Komunističke partije Jugoslavije u ustanku i narodnooslobodilačkom ratu.

Sa naučno-metodološkog stanovišta je logično, a ideološko-politički oportuno i svrsishodno, što Nikola Ljubičić u uvodnom delu knjige, iznoseći političku platformu i osnove vojne strategije KPJ, koja se odlučno opredelila na oružani ustanak i rat protiv okupatora i domaćih izdajnika, ukazuje na veoma složene uslove i političku i vojnostrategijsku situaciju u Jugoslaviji, posebno u Srbiji

i užičkom kraju 1941, na metode u realizaciji partijskih stavova i odluka o ustanku i narodnooslobodilačkom ratu. To čitaocu pomaže da lakše shvati odnos i dijalektičko jedinstvo politike i vojne strategije, ulogu i zadatke strategije u realizaciji političkih ciljeva koje je proklamovala KPJ, pozivajući narod u borbu. Saznanje da će neminovno doći do fašističke agresije i da narodi i narodnosti Jugoslavije, prvenstveno oružanom borbom i osloncem na sopstvene snage, mogu osloboditi zemlju i ostvariti nacionalna i socijalna prava koja su im bila uskraćena u staroj državi, opredelilo je Komunističku partiju da pripreme za opštenarodni oslobodilački rat usmeri u tri pravca: rad na partijskoorganizacionim, vojnoorganizacionim pitanjima i na politički rad u masama.

Autor je u monografiji iscrpno iznoseći podatke i dokumente o aktivnosti partijskih ćelija, komiteta, prekaljenih komunističkih i drugih aktivista, obrazložio kako su se te pripreme, na bazi poznatih istorijskih odluka CK KPJ i PK KP Srbije, ostvarile u užičkom kraju, ukazujući pri tom na interesantne specifičnosti u kojima se pripremao i dizao ustanak u zapadnoj Srbiji.

Autentičan stav KPJ u izboru oblika rata i načina vođenja oružane borbe, koji je proizilazio iz naših političkih i vojnostrategijskih uslova, odrazio se na organizovanje prvih partizanskih jedinica i na početna borbena dejstva i u užičkom okrugu. Odluka da se podigne oružani ustanak, s jasno izraženom orijentacijom da brzo preraste u narodnooslobodilački rat, uz primenu partizanskog načina ratovanja kao najpogodnijeg oblika oružane borbe protiv jačih snaga okupatora, značila je orijentaciju na dugotrajan iscrpljujući rat se težištem na dejstvima van gradskih naselja, na stvaranje fronta svuda gde se nalazi okupator, na formiranje oružanih formacija koje će primenjivati partizansku taktiku i tako već u početku ostvariti inicijativu i ofanzivnost. »Sreća je što smo se mi odmah od početka orijentisali na slanje ljudi van, suprotno onome što su radili u Francuskoj i u nekim drugim zemljama, gdje se smatralo da glavna borba treba da se vodi u gradu, a ne na periferiji. Seljaštvo, provincija bila je naša linija... Naša linija je bila da u gradovima, doduše, vodimo borbu, ali da to, ukoliko je to moguće, bude diverzantska borba. A kad smo vidjeli da se Nijemci drakonски razračunavaju sa ljudima, mi smo mislili da to treba da ima drugostepeni karakter« — naveo je Nikola Ljubičić u monografiji ove Titove reči.

Opredeljenje za oružani ustanak i narodnooslobodilački rat značilo je odlučan obračun sa svim političkim špekulacijama i opor-

tunizmom, sa svim saradnicima okupatora, razbijanje organa i institucija stare vlasti, okupljanje svih rodoljubivih snaga na političkoj platformi borbe koju je definisala Komunistička partija Jugoslavije.

Formiranju Užičkog odreda prethodio je intenzivan rad Komunističke partije na svestranoj političkoj, ekonomskoj i vojnoj pripremi naroda za ustanak i borbu. Stvarane su borbene grupe koje su izvodile sabotaže i diverzije, uništavale organe i institucije stare vlasti — palile opštinsku arhivu, plenile novac, rušile telefonske linije, puteve i pruge, onesposobljavale automobile, lokomotive i vagone; razoružavale žandarme, likvidirale okorele izdajnike i agente, prikupljale oružje, municiju, sanitetski materijal, odeću i obuću. Već 7. jula 1941, u mestu Abacija kod Užica, na sastanku Okružnog komiteta Partije, posle ocene da su uspešnim radom partijskih organizacija stvoreni uslovi za oružani ustanak, doneta je odluka o formiranju Užičkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Dimitrije Tucović«. To je početak borbenog puta ovog slavnog odreda, čija dejstva počinju odmah posle stvaranja četa po srezovima i opštinama. Akcije su počele diverzijama i sabotажama, da bi vrlo brzo prerasle u oružane akcije i borbe većeg obima i intenziteta.

Autor dokumentovano, kao neposredni učesnik u ustanku i vojni starešina, obrazlaže kako se u izuzetno složenoj političkoj i vojnoj situaciji realizovala Titova strategijska odluka o stvaranju slobodne teritorije. Politbiro CK SKJ je još u Beogradu, pored plana partizanskih operacija, razradio i plan za stvaranje slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, uočavajući njen izuzetan geostrategijski položaj i značaj kao baze za uspešno razvijanje oružane borbe i rukovođenje narodnooslobodilčkim pokretom u Jugoslaviji. Stvaranje slobodne teritorije bilo je uslovljeno političkim i vojnim ciljevima narodnooslobodilačkog rata i revolucije. To je zahtevalo stvaranje oružanih formacija sposobnih da razbiju okupacijski sistem, njegove oružane snage u garnizonima i uporištima, da se sruše temelji stare vlasti i razbiju kvislinške formacije i institucije koje su se stavile u službu neprijatelja. Prve akcije partizanskih četa bile su usmerene na okupatorske jedinice i posadne snage, zatim na likvidaciju opštinskih uprava i žandarmerijskih stanica, tj. da se unište uporišta na koja se okupator oslanjao. U tim akcijama partizanske čete su imale veliku podršku naroda ogorčenog na vlast koja je radila za okupatora i pomagala mu da ubija, teroriše i pljačka po selima.

Uporedo sa razbijanjem stare vlasti, na oslobođenoj teritoriji stvarana je nova vlast naoružanog naroda. Nikola Ljubičić iznosi iscrpne podatke o tome kako je taj proces tekao, iz čega se vidi uloga jedinica Užičkog odreda u stvaranju prvih narodnooslobodilačkih odbora. Koliki značaj za razvoj ustanka i oružane borbe i kakav su uticaj u narodu imali prvi narodnooslobodilački odbori vidi se po tome što je Draža Mihailović kao prvi uslov za saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom zahtevao da se raspuste narodnooslobodilački odbori i da se zamene sreskim načelstvima. Već u početku aktivnosti narodne vlasti buržoazija je shvatila »kakva joj opasnost preti od narodnooslobodilačkih odbora koji su nosili jasno obeležje drukčijeg karaktera vlasti« (E. Kardelj).

Stvaranjem organa vlasti nisu se izražavali samo politički ciljevi borbe već je to imalo presudan vojnostrategijski značaj zbog potrebe da se konsoliduje pozadina na koju se mogu osloniti partizanske snage. Pred organe narodne vlasti postavili su se složeni zadaci snabdevanja i zbrinjavanja naroda, ranjenika i zbegova, materijalno obezbeđenje jedinica oružjem, municijom, hranom, odećom, zatim, organizacija političkih, privrednih, komunalnih, kulturno-prosvetnih i drugih aktivnosti i institucija.

Saznanje o tome da je slobodna teritorija strategijska baza koju treba organizovati i pripremiti za uspešno vođenje rata, potvrdilo se kao ispravno. Pokazalo se, takođe, da je oslonac na sopstvene snage princip kojeg ćemo se dosledno držati u čitavom ratu, i koji je ugrađen u našu savremenu doktrinu opštenarodnog odbrambenog rata.

U monografiji su dati iscrpni podaci o organizaciji okupacionog sistema u užičkom okrugu, o rasporedu i aktivnostima nemačkih trupa i kolaboraciji domaćih izdajnika. Pažljivom analizom tog materijala možemo pouzdano doći do saznanja o tome kako su se u tih nekoliko ustaničkih meseci, u dejstvima protiv Užičkog odreda i na slobodne teritorije, ispoljile osnovna strategijska orijentacija, operativni i taktički principi i postupci nemačkih trupa. U zapadnoj Srbiji i užičkom kraju partizanske snage su se prvi put susrele s jačim operativnim snagama Vermahta na jugoslovenskom ratištu, s ortodoksnom nemačkom doktrinom, koju je njihovo komandovanje uporno sprovodilo do kraja rata. Zbog toga su ta prva borbena iskustva partizanskih jedinica i starešinskog kadra bila izuzetno dragocena u koncipiranju naše strategije oružane borbe.

Nemci su računali da su brzom kapitulacijom jugoslovenske vojske ostvarili strategijski cilj i da je strategija »blickriga« trium-

fovala i na jugoslovenskom ratištu. Raspored relativno jakih, dobro povezanih posadnih jedinica, razvijene vojnobaveštajne i policijske mreže, oslonac i podrška kolaboracionista — sve je to imalo za cilj da se očuva okupacioni sistem i održi narod u pokornosti. Očuvanje stečenih pozicija bila je strategijska orijentacija nemačkog okupatora, što joj je već u samom početku davalo defanzivan karakter. Oružani ustanak, naročito masovan odziv i podrška naroda, iznenadio je neprijatelja, što je za nemačko komandovanje bila nova, do tada nepoznata okolnost.

Raspored, jačina i način dejstava nemačkih i žandarmerijskih jedinica i raznih četničkih grupa, veličina i broj garnizona i utvrđenih objekata u užičkom okrugu, bile su činjenice s kojima je računalo okružno partijsko rukovodstvo i Komanda Užičkog odreda u izboru taktike svojih jedinica. Prvi rezultati bili su ohrabrujući. Premda su bile jake, dobro snabdevene i vešto raspoređene na prostoru užičkog okruga, nemačke posadne snage, zbog osetnih gubitaka, nisu mogle da izdrže udare jedinica Užičkog odreda, pa su napustile sve garnizone u tom području, uključujući i Užice. Ova činjenica je od izuzetnog značaja, jer pokazuje da okupator, ma koliko bio vojnički jak i tehnički nadmoćan, nema realne mogućnosti da svojim snagama pokrije celu teritoriju jedne zemlje i da uspostavi efikasan okupacioni sistem, čak nema snaga ni da posedne i održi značajne administrativne, privredne, saobraćajne, vojne objekte i punktove. Nemci su se morali povući, iz užičkog kraja, ali ostali su četnici kojima su predali vlast. To je sledeća činjenica i saznanje, koje ukazuje na to šta znači izdaja i kolaboracija, jer su jedinice Užičkog odreda morale s četnicima da vode teške borbe.

Zaslužuje pažnju Ljubičićeva analiza ofanzive nemačkih jedinica na slobodnu teritoriju u Srbiji 1941. godine. Odluka nemačkog komandovanja za preduzimanje tzv. prve ofanzive usledila je kao posledica uspeha partizanskih jedinica u Srbiji i stvaranja Užičke republike, čime su bili ozbiljno ugroženi nemački interesi, planovi i ugled ne samo u Srbiji i Jugoslaviji, već i šire. Ofanzivna dejstva na zapadnu Srbiju 1941. nemačko komandovanje je planiralo kao snažnu protivofanzivu, da u što kraćem vremenu uništi partizanske snage, da razori slobodnu teritoriju i da zbog »neposlušnosti« drastično kazni narod Srbije, u prvom redu onaj na slobodnoj teritoriji, za koga je od četnika doznao kakvu je svestranu podršku pružao narodnooslobodilačkom pokretu. Glavni udar je usmeren na težište slobodne teritorije u Užicu i na Užički odred, koji je zajedno s osta-

lim odredima Srbije oslobodio i organizovao veliku teritoriju, što je zabrinulo i najviši vrh Rajha. Prema tome, nemački plan je predviđao protivofanzivu, koja je trebalo da bude odgovor okupatora na uspešnu ofanzivu i rezultate partizanskih jedinica. Planiranje i način izvođenja ove operacije bio je obrazac i za kasnije nemačke operacije takvog nivoa i karaktera.

Reč je o protivofanzivi, odnosno napadnoj operaciji, u kojoj je nemačka komanda planirala da, stezanjem obruča oko slobodne teritorije, stvori kružnu operacijsku osnovicu na kojoj bi se mogle razviti respektivne snage za koncentričan i odlučan udar na glavne partizanske jedinice i težište slobodne teritorije u užičkom kraju. Za realizaciju osnovne ideje zamisli nemačko komandovanje je odredilo dve jake napadne grupacije, koje bi brzim dejstvima i obuhvatnim manevrom razbile partizanske jedinice na pravcima nastupanja i spojile se u rejonu Užica, i tako opkolile i uništile glavninu partizanskih snaga i njihovo rukovodstvo. Ojačana 342. pešadijska divizija dejstvovala je iz rejona Valjeva, ojačana 113. pešadijska divizija iz rejona Kragujevca i Kraljeva — obe u pravcu Užica. Radi ispunjenja zadatka obe divizije su grupisale snage u tri borbene grupe (uglavnom ojačanog pukovskog sastava), koje su nastupale u zahvatu komunikacija. Ovim nemačkim divizijama, u međuprostorima i na zaštiti krila i bokova, sadejstvovala su jedinice 714. i 171. nemačke posadne divizije i brojni četnički odredi. Neprijatelj je u protivofanzivi ostvario povoljan odnos snaga — otprilike 7:1 — upotrebio je više od 60.000 ljudi, dok je slobodnu teritoriju branilo 8.000—10.000 partizana. Pored toga, nemačke trupe su imale avijacijsku i snažnu artiljerijsku podršku, tenkove i u celini znatnu nadmoć u tehnici, naoružanju i opremi, uredno snabdevanje, dobro obučeno ljudstvo koje je već imalo ratna iskustva sa drugih evropskih ratišta.

U dinamaci izvođenja napadne operacije nemačke jedinice su preduzimale taktičke postupke koje će, uglavnom, koristiti i u kasnijim borbama, bojevima i operacijama. Partizanske jedinice u zapadnoj Srbiji 1941. su stekle prva, dragocena iskustva u odbrani slobodne teritorije. Nemci su za izvođenje napadnih dejstava grupisali snage u jake, pokretne i fleksibilne taktičke sastave, ojačanog bataljonskog ili pukovskog sastava, sposobne za probijanje fronta i duboke prodore, ili za vezivanje snaga sa fronta i izvođenje obuhvatnih manevara, da bi se što pre zauzeli taktički važni objekti i položaji, i omogućio brz pokret u dubinu slobodne teritorije. Kad izvrše uspešan prodor, tek tada preduzimaju mere za sistematsko

»pročešljavanje« terena. To čine poterni odredi, koji se formiraju od posadnih nemačkih snaga i kvislinških jedinica. Nemačke komande izuzetnu pažnju posvećuju sadejstvu napadnih kolona i poternih odreda u koje upućuju i svoje manje snage, ne samo radi ojačanja i sadejstva, već prvenstveno zbog kontrole kvislinških formacija. U izvođenju protivofanzive okupator je računao i sa zatrašivanjem stanovništva, zbog čega je preduzimao stravičan teror i zločine prema narodu. Kao što se vidi, to je bila doktrina zasnovana na nemačkoj klasičnoj školi, koju su sprovodile dobro obučene, moderno naoružane, manevarski sposobne trupe, do fanatizma, zadojene mržnjom prema srpskom narodu. Suprotstaviti se takvom neprijatelju nije bilo lako; trebalo je odgovoriti ratnom veštinom u kojoj će doći do izražaja prednosti revolucionarne strategije naoružanog naroda. Takva strategija nazirala se i našla potvrdu već u prvim oružanim akcijama Užičkog i ostalih partizanskih odreda u Srbiji i Jugoslaviji.

Četničkoj izdaji i naporima rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, posebno Tita, da se spreči bratoubilački rat, autor je dao zapaženo mesto u monografiji. Argumentovano i analitički su izložena gnusna dela četničkih jedinica i izdajnička delatnost srpske buržoazije i njenih političkih struktura, kako onih koje su se direktno stavile u službu okupatora i doživele prezir naroda, tako i Draže Mihailovića koji je nameravao da lukavim i podmuklim mahinacijama i prevarama kamuflira svoju izdajničku ulogu i da iznutra razori NOP i partizanske jedinice. Zbog toga je, u okviru strategijske orijentacije, u borbi protiv okupatora i kolaboracionista, raskrinkavanje četnika Draže Mihailovića, njihovih zaštitnika i naredbodavaca, bio značajan ne samo politički već i vojnostrategijski zadatak 1941. godine u Srbiji. To je bio važan i politički zadatak, pošto je borba protiv četnika značila borbu za podršku naroda 1941, bitku za razbijanje ostataka centra moći srpske buržoazije, koja je delovala ne samo u zemlji, već u inostranstvu preko izbegličke vlade čiji je eksponent bio Draža Mihailović, i čija izdajnička uloga i saradnja sa okupatorom u to vreme narodu još nije bila poznata. Naime, Draža Mihailović je vešto krio svoje veze i saradnju s Nemcima, širio parole da treba čekati, itd. Trebalo je da se narod u ratnoj praksi, na poprištima borbe ustaničke Srbije, ubedi u izdaju Draže Mihailovića — što je tražilo teške žrtve i političku zrelost. Osnovni politički cilj bio je u tome da se izbegne bratoubilački rat, i da se iz ruku kolaboracionista izbiju argumenti kojima su se oni obilato služili, govoreći da komunisti vode klasni rat i da se bore za vlast. Tu je objašnjenje za Titovo insistiranje na

sporazumu sa Dražom Mihailovićem, iako je bilo jasno koji su četnički krajnji ciljevi. Borba protiv četnika Draže Mihailovića bila je teška, izuzetno složena, a koštala nas je i velikih žrtava. Politička linija Komunističke partije i platforma narodnooslobodilačkog pokreta — izbegavanje bratoubilačkog rata i uključivanje u borbu protiv okupatora svih rodoljubivih snaga bez obzira na političku pripadnost, klasne, verske i druge razlike — dovela je do političke izolacije Draže Mihailovića i njegovih četnika. Borbama protiv partizanskih jedinica, pljačkom i zlostavljanjem naroda, kompromitovali su se kao saradnici i sluge fašističkih okupatora.

Vojnostrategijski zadatak je bio u tome što je likvidacija četničkih bandi značila stvaranje povoljnijih uslova za oružanu borbu protiv okupatora, mogućnost da se obezbedi pozadina i naše institucije, očuva narodna vlast i zaštiti narod, jer su četnici bili znatna podrška nemačkim trupama, naročito u borbama prvih ustaničkih dana i za vreme nemačke protivofanzive na Užičku republiku. Autor je izneo podatke o tome kako su se razne četničke grupe i formacije sporazumevale i dogovarale s Nemcima, podmuklo napdale na položaje partizanskih jedinica iz pozadine, na prevaru ubijale istaknute komuniste, komandire, borce, odbornike i simpatizere narodnooslobodilačkog pokreta, pljačkali i zlostavljali narod. Četnici su našim jedinicama otvorili unutrašnji front, odnosno front u našoj pozadini. Naše jedinice su u toku borbi protiv nemačkih snaga na frontu, koje su prodirale na slobodnu teritoriju, morale da odvajaju snage za borbu protiv četnika, a ona je za partizanske čete bila teža i složenija nego borba sa Nemcima. Na frontu prema okupatoru znalo se ko je neprijatelj, gde mu se nalaze položaji i snage, kakvi su ciljevi itd., ali situacija s četnicima, naročito u prvim danima ustanka i kad se s njima pregovaralo, bila je veoma teška i složena. Četnici su stvarali front iznenada, prema vlastitim planovima i nastojanjima da nas prevare, iznenade i razbiju. Komande partizanskih jedinica često su se nalazile u veoma složenoj situaciji, jer su u nedostatku snaga morale da skidaju s fronta jedinice i da ih upućuju na položaje prema četnicima. Nikola Ljubičić iznosi Titove uspomene na te dane.

»Evo navešću vam jedan primjer, jedan slučaj koji nikada neću zaboraviti, iz vremena kada su nas 1941. godine u Srbiji četnici napali s leđa, a Nemci od Valjeva, i kad je protiv nas već mjesec dana tekla borba u njemačkoj i ustaškoj ofanzivi...«

Od teških i iscrpljujućih borbi koje su četnici nametnuli jedinicama Užičkog odreda najviše su koristi imali Nemci, što se naro-

čito izrazilo u borbama za odbranu slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji. Dok su partizanske snage bile iznuravane i trpele gubitke, nemačke trupe se se odmarale, sistematski se pripremale za odlučan protivudar. Sve je to, u stvari, značilo da su četnici bili prethodnica nemačkih divizija, i da su mnogo doprineli bržem i lakšem prodiranju na slobodnu teritoriju.

Međutim, i pored vrlo teških uslova, Užički odred je vodio uspešne borbe protiv četnika. O tome Nikola Ljubičić kaže:

»Užički partizanski odred je mogao postići takve pobjede nad četnicima i zato što su se u to vrijeme uspješno razvijala borbena dejstva partizanskih jedinica na cijelom jugoslovenskom ratištu, uslijed čega okupator nije bio u mogućnosti da prikupi i dovuče svoje jače snage iz drugih krajeva Jugoslavije, i da ih upotrebi u borbi protiv slobodne teritorije sa središtem u Užicu. Posebno su susjedni partizanski odredi — Čačanski, Valjevski, Mačvanski, Kraljevački, 1. i 2. šumadijski, Kragujevački, Pomoravski, Kopao-nički, Posavski, Kosmajski, partizanske jedinice u Sandžaku i u istočnoj Bosni — svojom upornom i snažnom aktivnošću i dejstvima stvorili povoljne uslove Užičkom odreda za koncentrisanje snaga u borbi protiv četnika i za izvođenje pobjedonosnih operacija«. Ovaj citat, pored ostalog, potvrđuje i metod kojim se Nikola Ljubičić služio u celoj knjizi. Naime, težio je da prilikom obrade borbi i akcija Užičkog odreda uvek istakne sadejstvo i borbeno zajedništvo sa ostalim partizanskim jedinicama, bez čega »ne bi mogao da postoji ni da dejstvuje«, niti bi se mogla razviti oslobodilačka borba u Srbiji 1941. godine.

Imajući osećaj da naglasi ono što je značajno u sagledavanju geneze osnova ratne veštine u narodnooslobodilačkom ratu, pisac monografije nam pruža opsežan materijal u kojem se vide osnovni oblici i načini dejstava jedinica Užičkog odreda, što je posebno interesantno za nivo operatike i taktike. Ta dejstva imaju dva karakteristična perioda koji su se odrazili na sadržaj, intenzitet i rezultate borbenih dejstava. Prvi period obuhvata dejstva partizanskih jedinica u prvim ustaničkim danima, koja nose sve karakteristike tek formiranih četa, ali koje u ofanzvnim dejstvima i uz podršku naroda uspevaju da razbiju nemačke posadne jedinice u garnizonima i uporištima, žandarmerijske stanice i četničke snage. To je period prve partizanske ofanzive u kojoj jedinice Užičkog odreda, paralelno s konsolidacijom i vojničkim učvršćenjem četa, svega za dvadesetak dana izvršavaju direktivu Vrhovnog komandanta i zajedno sa ostalim odredima stvaraju Užičku republiku — slobodnu

teritoriju izuzetnog političkog i vojnostrategijskog značaja za razvoj narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

Drugi period obuhvata borbe Užičkog i ostalih partizanskih snaga zapadne Srbije za odbranu slobodne teritorije kao i izvlačenje jedinica i evakuaciju materijalnih sredstava i naroda.

U svim tim borbama, u surovoj ratnoj praksi, stvaraju se nova, originalna načela strategije oružane borbe, novi operativni i taktički postupci, oslobođeni klasičnih i dogmatskih šema frontalnog i pozicionog ratovanja. I sama partizanska taktika poprima nove dimenzije i sadržaj, te i ona znači nov kvalitet u odnosu na do tada važeća poimanja partizanskog načina ratovanja. Na poprištima borbi Užičkog i ostalih partizanskih odreda javljaju se embrionalni oblici kombinovanog vođenja borbe, koji će kasnije kroz rat dobiti pun sadržaj i verifikaciju.

Iznoseći podatke o borbama za oslobođenje pojedinih mesta (Arilja, Ivanjice, Požege, Čajetine, Bajine Bašte, Kosjerića, Užica itd.), o borbama kod Viroštaka, Gorobilja, Kratovske stene, Trešnjice, na komunikacijama, u zasedama itd., autor nam pruža mogućnost bitne karakteristike napadnih dejstava jedinica Užičkog odreda. Ti napadi se već u prvim borbama odlikuju odlučnim udarom, manevarskim dejstvima napadnih kolona, smelošću, inicijativom i hrabrošću boraca, uspešnim korišćenjem zemljišta, noćnim akcijama, uspešnom saradnjom s aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta, organima vlasti i narodom. Posebna pažnja pridavala se iznenađenju, pripremi, izboru momenta za početak napada, i, načinu izvođenja juriša i sadejstvu. Prodor snagama u pozadinu protivnika, infiltracija manjih snaga, dejstva u bok i iz pozadine su taktički postupci koji se koriste već u prvim borbama. Ima podataka i o gonjenju, organizaciji gonećih kolona, odnosno poternih bataljona, borbi u susretu itd. Već u prvim borbama ustaničke 1941. napad se afirmisao kao najvažniji oblik borbenih dejstava, što je logičan izraz ofanzivne strategije narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

U monografiji se analitički piše o odbrambenim dejstvima jedinica Užičkog odreda na pravcima nadiranja nemačkih trupa, na Crnokosi, Kadinjači, Zlatiboru itd., prilikom odbrane slobodne teritorije. Pored opisa pojedinih borbi, autor ukazuje na pozitivna iskustva, ali i na teškoće i slabosti. Kritička nota o tim borbama ima posebnu vrednost, jer su ispoljene slabosti u odbrani slobodne teritorije u Srbiji 1941. uticale na naš stav prema odbrambenim dejstvima uopšte.

Ceneći situaciju i planove nemačkog komandovanja, kao i položaj naših snaga, Vrhovni štab se opredelio za takvu odbranu koja neće imati zadatak da zaustavi neprijatelja i odbrani slobodnu teritoriju, već da se sačuvaju snage koje će biti sposobne da prenesu žarište ustanka u druge krajeve zemlje i tamo stvore nove slobodne teritorije. Partizanske jedinice, brojno mnogo manje, slabije naoružane i iscrpljene u teškim borbama i u vrlo teškim vremenskim prilikama, nisu mogle da zaustave nemačke snage.

»Očigledno je da prihvatiti odbranu na svaki način« — piše Nikola Ljubičić — »nije bilo moguće i da bi to vodilo porazu. Računalo se s tim da frontalnom borbom partizanski odredi neće moći dugo sprečavati prodor savremeno opremljenih njemačkih divizija. Zbog toga se nastojalo da se što više sačuva ljudstvo i da se jedinice ne upuštaju u odsudne i iscrpljujuće borbe protiv nadmoćnijih njemačkih i kvislinških snaga«. Izabrana je najpogodnija taktika, koja će omogućiti ostvarenje našeg cilja — osloncem na topografski što povoljnije položaje na pravcima nastupanja neprijatelja pružati organizovan otpor radi nanošenja što većih gubitaka neprijatelju i što duže braniti slobodnu teritoriju. Odbrana se ne sme organizovati po principu utvrđenih odbrambenih linija i položaja, jer bi jedinice bile izložene jakoj vatri neprijatelja koji ima snažnu artiljeriju, tenkove i podršku avijacije. Gubici ne bi smeli da onemoguće uspešno povlačenje partizanskih četa i njihovu sposobnost za manevar i kasnija dejstva. Odbrana mora biti aktivna, što se postiže stalnim protivnapadima, povlačenjem na bolje položaje, postavljanjem zaseda itd. Trebalo se povlačiti sa položaja na položaj, i to činiti na raznim delovima fronta, čime se iznuravaju neprijateljeve jedinice, usporava tempo napada, i stvara vreme drugim jedinicama da se pripreme za uspešna dejstva, a pozadinskim i organima narodne vlasti blagovremeno povlačenje i evakuaciju. Takvim strategijskim opredeljenjem određena je uloga i utvrđeni zadaci jedinica Užičkog odreda.

O dejstvima partizanskih jedinica u borbama za odbranu Užičke republike Nikola Ljubičić piše iscrpno, pri čemu analizira i operativno-taktičke postupke partizanskih četa i Užičkog odreda. Zaslužuju pažnju zapisi o tome kako su jedinice Užičkog odreda izvodile protivnapade, što je davalo dinamičnost i aktivnost celoj odbrani. Odsudna odbrana dobila je mesto u dramatičnom opisu borbe na Kadinjači, kojom je počela herojska epopeja slavnih bitaka narodnooslobodilačkog rata — Kozare, Pohorja, Sutjeske... Analizirajući izbor položaja i rasporeda jedinica u borbi na Kadi-

njači, autor ukazuje na to da se već u zamisli branilaca, tj. od početka borbe, išlo na izbor položaja u podnožju brda, čime je bilo izraženo opredeljenje za odsudnu borbu, kako bi se neprijatelju zadali što veći gubici i da bi se što duže zadržao i vezao za položaje na Kadinjači. Bilo je uslova i mogućnosti za odstupanje, ali branioci Kadinjače tada na to nisu pomišljali. Zašto to nije učinjeno? — zapitao se Nikola Ljubičić, i odgovorio »Na to pitanje teško je danas dati pravi odgovor. Pa ipak, rekao bih: ljubav prema slobodi i Užicu a mržnja prema okupatoru — ta su osjećanja bila, izgleda, presudna. Kod tih ljudi su ta osećanja bilo toliko jaka da su oni zaboravili na strah, zaboravili na sebe i svoj život...«

Ocenjujući ishod nemačke protivofanzive na slobodnu teritoriju, Nikola Ljubičić konstatuje da neprijatelj nije ostvario postavljeni cilj da uništi partizanske snage i uguši oružani ustanak. Uz teške gubitke, relativno skroman tempo napada, neprijatelj je uspeo da prodre komunikacijama i zaposedne teritoriju zapadne Srbije. Povlačenje partizanskih snaga i gubitak slobodne teritorije »nisu imale za našu borbu neke tragične posledice, jer smo mi u to vreme već imali slobodne teritorije u Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj i Crnoj Gori« (Tito). Ta se ocena odnosi na globalne vojno-političke relacije i strategiju narodnooslobodilačkog pokreta u celini. Analizirajući vojnostrategijske posledice neprijateljske napadne operacije na zapadnu Srbiju, Nikola Ljubičić je konstatovao da je ona pokazala »cjelishodnost partizanske taktike (aktivna odbrana po pravcima, izbjegavanje krutih frontova itd.), ali se isto tako pokazala i slabost teritorijalne vojne organizacije — partizanski odredi nisu bili podobni za izvođenje manevara i prenošenje dejstava van svoje teritorije u uslovima jakih neprijateljevih protivofanziva«. Došlo se do saznanja da se neprijatelju možemo suprotstaviti samo na taj način što ćemo, pored odreda, stvarati i jedinice operativnog tipa, koje će imati veće manevarske sposobnosti, veću vatrenu i udarnu moć. Takve formacije stvarane su neposredno posle povlačenja partizanskih četa i odreda iz Srbije, a njihova jezgra bile su upravo jedinice koje su branile slobodnu teritoriju Srbije 1941. godine.

Ljubičićeva knjiga je podstakla na razmišljanje o nekim dilemama koje traže širu teorijsku analizu i obradu. Naime, postavlja se pitanje da li su jedinice Užičkog i ostalih partizanskih odreda u Srbiji mogle uspešnije da se suprotstave nemačkim operativnim trupama, odnosno da doslednije realizuju osnovnu zamisao Vrhovnog štaba o odbrani slobodne teritorije. Da li su se, možda, prece-

nile mogućnosti oslabljenih, iznurenih i slabo naoružanih partizanskih četa, koje su prvi put u frontalnom sudaru sa operativnim nemačkim snagama imale zadatak da brane veliku teritoriju. Sa kolikom realnošću se računalo na osposobljenost naših, tek formiranih vojnopozadinskih komandi i organa narodne vlasti u organizaciji povlačenja i evakuacije sa slobodne teritorije itd. U ocenjivanju ovih događaja treba uvek imati u vidu da se radilo o prvim mesecima rata, da su veliki početni uspesi u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika uticali na samozadovoljstvo kod nekih ljudi, da je bilo iluzija o brznoj pobjedi i završetku rata, a bilo je slabosti i teškoća u komandovanju, održavanju veza, sadejstvu itd.

U monografiji se mogu sagledati začeci novog metoda komandovanja, koje je inicirao i sprovodio Vrhovni komandant, a koje su potčinjene komande i starešine brzo usvajale. Nikola Ljubičić iznosi podatke o svestranosti aktivnosti Vrhovnog komandanta i njegovom neposrednom uticaju na tog događaja u 1941, a naročito na borbena dejstva partizanskih odreda, rad Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Srbije, Štaba Užičkog odreda, komandi četa; piše o sadejstvu elemenata borbenog poretka, saradnji komandi s organima narodne vlasti, partijskim i skojevskim organizacijama, vojnoteritorijalnim komandama itd. Komanda Užičkog odreda i komande četa su planirale akcije, organizovale izviđanje i obaveštavanje (pretežno su se oslanjali na aktiviste narodnooslobodilačkog pokreta i narod), sadejstvo sa susednim jedinicama, vodile računa o borbama, ranjenicima, o materijalnom zbrinjavanju jedinica, ideološko-političkom radu, tumačili liniju Partije narodu, učestvovali u stvaranju nove vlasti, organizovali privredni život na oslobođenoj teritoriji itd.

Već u prvim ustaničkim danima afirmisale su se institucije vojnih savetovanja (naročiti značaj za razvoj narodnooslobodilačke borbe oružanih snaga imalo je Savetovanje u Stolicama) i delegata Vrhovnog štaba i Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Srbije. Po sastavu prvih štabova i komandi očito se vidi da je izboru komandnog kadra posvećivana izuzetna pažnja, jer su to bili ne samo partijski provereni kadrovi, već veoma smelee, i sposobne vojne starešine. Već tada se pojavljuju prvi privremeni operativni štabovi ili komande sektora, zaduženi za objedinjavanje dejstava na određenom pravcu ili za izvršenje krupnijih zadataka. Pošto partizanske jedinice nisu imale dovoljno sredstava veze, komandovanje se služilo kuririma, što je za tako dinamične borbe kakve su vođene u zapadnoj Srbiji bilo sporo sredstvo, što se odražava na kvalitet komandovanja. Zbog toga se komandovanje nije

zasnivalo na striktnom određivanju konkretnih zadataka, već je orijentisalo potčinjene na osnovne smernice u izvršenju zadatka, što je od početka pravilno usmeravalo tok borbe i podsticalo inicijativu i odgovornost potčinjenih komandi, starešina i boraca. Komande su posebnu brigu vodile o prijemu i obuci novih vojnika, pogotovo onih koji su se, dolaskom u jedinice, prvi put susreli s oružjem, a njih nije bilo malo. Takva aktivnost je naročito došla do izražaja u logorima, koje su formirale partizanske čete užičkog kraja u početku ustanka, kao baze za pripreme jedinica i predstojećih dejstava. Komande su bile odgovorne i za organizaciju bezbednosti u jedinicama, što je bilo od izuzetne važnosti, jer je bilo slučajeva da je neprijatelj ubacivao i agente u čete, da je bilo sabotaža, diverzija (u fabrici oružja u Užicu), ubijanja aktivista, a četnici su u tom pogledu bili oslonac nemačkim obaveštajnim i kontraobaveštajnim službama.

U užičkom kraju formirani su veoma brzo i vojnoteritorijalni organi (komande mesta, straže), kao začeci teritorijalnih jedinica (zanatske čete — Pekarska, Krojačko-obučarska, Tkačka — Radničkog bataljona, Željezničarska četa i dr.) i narodne milicije. Komande mesta su razvile veoma široku i razgranatu aktivnost i pokazale su se kao neophodan elemenat u stvaranju uslova za dejstvo jedinica, za organizaciju pozadinskih delatnosti, saradnju s organima vlasti, itd.

Na toj širokoj oslobođenoj teritoriji nastaju začeci naše ratne ekonomije i osnove ekonomske strategije narodnooslobodilačkog rata. U monografiji ima mnoštvo podataka o tome kako se prikupljalo oružje i municija posle kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, o organizaciji proizvodnje oružja i municije u užičkoj fabrici, o stvaranju radionica na slobodnoj teritoriji, organizaciji evakuacije, zbrinjavanju ranjenika i naroda, itd. Borbena dejstva bila su osnovni izvori za snabdevanje, jer su partizanske čete pored oružja, municije, sanitetskog materijala, plenile odeću, obuću, itd.

Na organizaciji ishrane, smeštaja i sanitetskog zbrinjavanja boraca partizani su se oslanjali na narod i organe nove vlasti i na vojnoteritorijalne komande.

Narodnooslobodilački odbori, članovi KPJ i SKOJ-a i ostali aktivisti, naročito omladina i žene, organizovali su prikupljanje dobrovoljne pomoći za front u novcu, hrani i odeći. Stvarane su prve vojničke kuhinje u kojima su se pored boraca hranile izbeglice i siromašni građani. Formirane su radionice za opravku odeće i obuće, šivanje rublja, vojne pekare, organizovani bolnički kursevi

itd. Narodnooslobodilački odbori su donosili odluke o aktiviranju i zanatskih radionica, saobraćaja, trgovine, novčanog prometa, komunalnih službi, zdravstvenih ustanova itd., što je omogućavalo da slobodna teritorija postane solidna baza za uspešno vođenje rata.

Podacima, koji se mogu naći u monografiji, o neposrednom učešću naoružanih i nenaoružanih seljaka, radnika i naročito omladine, u akcijama i borbama najneposrednije se izražava karakter oružanog ustanka narodnooslobodilačkog rata. Narod je pomagao partizanske čete u oslobađanju sela i gradova, u odbrani položaja, organizovao borbu i otpor u neprijateljskim garnizonima, učestvovao u raskrinkavanju četničke izdaje i likvidaciji špijuna i okorelih kolaboracionista, obaveštavao o pokretu, jačini i naoružanju neprijatelja itd.

S osećanjem poštovanja, zahvalnosti i divljenja prema naprima, hrabrosti i žrtvama svojih saboraca, naročito onima koji su ostavili živote na poprištima borbi Užičkog odreda, Nikola Ljubičić je napisao stranice monografije koje ne mogu čitaoca ostaviti ravnodušnim. Na hiljade imena je zabeleženo, o mnogima od njih više od običnih podataka. Potresni podaci o herojskim podvizima partizana i držanju naroda, način kako su dati u monografiji, svojevrsni su spomenik narodu užičkog kraja i borcima njihovog odreda.

Nikola Ljubičić je u monografiji, mnoštvom dokumenata i podataka, a naročito analizom borbenih dejstava ustaničke 1941, u zapadnoj Srbiji, pokazao kakvu su istorijsku ulogu imali Uzički odred i narod tog kraja u stvaranju, organizaciji i odbrani slobodne teritorije. U ratnoj praksi se pokazalo kakvu su strategijsku ulogu imali partizanski odredi u podizanju i širenju oružanog ustanka, u stvaranju i razvoju oružanih snaga. Zbog toga, vojni istoričari i teoretičari u traženju izvora i obeležja autentičnosti Titove strategije NOR-a, nikako neće moći da zaobiđu monografiju o Uzičkom odredu, jer će u njoj, pored obilja istorijskih dokumenata i podataka, naći vojnoteorijske ocene i analize, od značaja za razumevanje geneze i kontinuiteta naše koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Mihajlo VUČINIĆ